

УДК/UDC 323.1(497.15)“1896/1905“
271.222(497.15)“1896/1905“

ИЗВОРНИ НАУЧНИ РАД / ORIGINAL SCIENTIFIC ARTICLE

Проф. др Сања Савић

Правни факултет Универзитета у Источном Сарајеву

БОРБА СРБА ЗА ВЕРСКУ И ПРОСВЕТНУ АУТОНОМИЈУ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ 1896–1905. ГОДИНЕ

*Побољшање положаја које су православни Срби осетили након доношења либералног *Natti Nittayin-a* 1856. године, а потом и Статута о управи црквених и народних послова православних хришћана у области Васељенске патријаршије 1862. године, није било дуготрајно. Већ са доласком аустроугарске окупационе власти сужавају се надлежности српских црквено-школских општина. Борба православних Срба за верску и просветну аутономију у Босни и Херцеговини започела је 1896. године. Предводници борбе су у више наврата покушавали да укажу владару на безобзирно кршење права стечених још у време османске владавине, као и на разне злоупотребе које су чињене од стране власти. Упоредо са тим радило се и на формулисању акта којим би био уређен правни положај српских црквено-школских општина. Окончана 1905. године доношењем Уредбе црквено-просветне управе српских православних епархија (митрополија) у Босни и Херцеговини ова борба је изнедрила и прве представнике српске грађанске политике, накнадно организоване у политичким странкама.*

Кључне речи: Верско-просветна аутономија; Срби; Босна и Херцеговина; Аустро-Угарска.

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Окупацијом Босне и Херцеговине аустроугарска власт започела је и политику контроле јавног живота у овој покрајини. Та контрола била је видљива у свим областима, од просветног и културног живота, преко штампе, па све до мешања у рад верских организација.¹ На тај

Сања Савић, *sanja.savic@pravni.ues.rs.ba*.

¹ У представци коју је црквена општина у Сарајеву 11. новембра 1878. године поднела цару тражено је да народ слободно бира митрополита, да се подижу српске

начин је новоуспостављена власт настојала да онемогући било какав отпор који би могао потећи од босанскохерцеговачког становништва, при чему се посебна пажња усмерила на Србе као његов већински део.² Међутим, стално мешање власти у верске послове и рад црквено-школских општина изазивају све веће незадовољство народа, па под таквим околностим 1896. године православни Срби започињу борбу за верску и просветну аутономију.

2. РАЗЛОЗИ КОЈИ СУ ПОКРЕНУЛИ БОРБУ ЗА ВЕРСКУ И ПРОСВЕТНУ АУТОНОМИЈУ

Од самог почетка окупације аустроугарска власт почела се мешати у послове православне цркве, кршећи на тај начин њену аутономију која је стечена још за време османске владавине³, а потом и гарантована како прокламацијом Фрање Јосифа приликом уласка аустроугарске војске на територију Босне и Херцеговине, тако и Конвенцијом потписаном између аустроугарске и османске владе.⁴

Иако је номинално признавала постојање црквено-школских општина, новоуспостављена власт је константно радила на сужавању њихових ингеренција. Тако је сарајевска црквена општина већ 11. новембра 1878. године у представи поднетој цару тражила да народ слободно бира митрополита и подиже српске школе, те да се Србима списи достављају ћирилицом, као и да се дозволи штампање новина на српском

школе, као и да се дозволи штампање новина на српском језику и ћириличном писмом. М. Максимовић, *Црквене борбе и покрети (Напори БиХ за ослобођење и уједињење)*, Сарајево 1929, 80.

² Према попису становништва од 15. јуна 1879. године у Босни и Херцеговини је живело 496.485 православних Срба, што је представљало 42,88% од укупног броја становника. Пописи од 1. маја 1885. године (571.250 – 42,76%) и 22. априла 1895. године (673.246 – 42,94%) указују на пораст броја српског становништва. М. Имамовић, *Правни положај и унутрашњо-политички развитак БиХ од 1878–1914*, Сарајево 2007, 100; Ј. Цвијић, *Анексија Босне и Херцеговине*, Београд 1908, 30.

Према попису из 1910. године од укупно 1,898.044 становника православни Срби су чинили 43,49%. Н. Стојановић, *Босанска криза 1908–1914. године*, Сарајево 1958, 14.

³ Након што је 1856. године, а у склопу танзиматских реформи у османском царству, донет *Hattı Hümayun* који је прогласио начело једнакости хришћана и муслимана пред законом, приступило се и доношењу нових уредби за православну цркву и школу. У вези с тим, 1862. године донет је Статут о управи црквених и народних послова православних хришћана у области Васељенске патријаршије, који се требао примењивати и на православно становништво у Босни и Херцеговини.

⁴ Прогламацију вид. у: Б. Гаврановић, *Босна и Херцеговина у доба аустроугарске окупације 1878. године*, Сарајево 1973, 254–255.

Члан II Цариградске конвенције вид. у: *Балкански уговорни односи 1876–1996*, I том (1876–1918), Београд 1998, 151–152.

језику и ћириличном писму.⁵ У представци која је 1880. године упућена цару из мостарске црквено-школске општине наведено је да је положај Срба тежи него што је био под османском управом, те је затражено да се „*надлежним властима ових земаља императивно нареди да се наше народне верске светиње: цркве, школе, општине и њихове установе не узнемиравају, нити да се од стране месних власти пречи досадашње слободно развиће њихово*“.⁶ У том смислу и Јован Цвијић истиче: „*Можда нема ниједног сељака у Босни и Херцеговини, који није осетио да је државна управа рђаво расположена према православној цркви*“.⁷

Како првобитни план о одвајању православне цркве у Босни и Херцеговини од Цариградске патријаршије није дао жељене резултате,⁸ аустроугарска власт је успела да 28. марта 1880. године са Патријаршијом закључи Конвенцију. У њених седам чланова регулисана су питања именовања и разрешавања епископа, њихово плаћање, као и питање убирања црквених доприноса.

Именовању епископа посвећен је члан II: „*У случају удовичанства једне од трију епископских столица у Босни и Херцеговини Његово ће Ц. и Кр. Ап. Величанство наименовати новог епископа на упражњену столицу, пошто Синоду саопштити име својега кандидата, ради испуњења канонских формалности...*“⁹ Разрешавање епископа регулисано је у следећем члану: „*Ако се докаже да је који од три поменута епископа прекорачио своје дужности, било наспрам грађанских, било наспрам црквених власти, било пак наспрам својега стада, онда ће његово уклањање ићи истим путем, као што је и његово наименовање извршено*“.¹⁰

Као што се из наведеног може закључити, власт је успела да издејствује за себе право да именује и разрешава епископе, чиме је православно цркву у Босни и Херцеговини довела у зависан положај. Заузврат, аустроугарска влада се обавезала да ће сваке године патријарху исплаћивати суму од 58.000 гроша у злату (члан VI).¹¹ У формулисању

⁵ М. Максимовић, 80.

⁶ Наведено према: Б. Милошевић, „Уредба црквено-просвјетне управе српских православних епархија (митрополија) у Босни и Херцеговини“, *Зборник радова 120 година од почетка борбе српског народа у Босни и Херцеговини за црквено-школску самоуправу (1896–2016)*, Бања Лука 2017, 72–88.

⁷ Ј. Цвијић, 38.

⁸ „Тенденција је била да се босански Срби у вјерском погледу одвоје од Цариградске и прикључе Карловачкој патријаршији“. А. Малбаша, *Босанско питање и Аустро-Угарска у свијетлу политичког дневника Ј. М. Ваернreithera*, Сарајево 1933, 17.

⁹ *Српска ријеч*, бр. 4, 1905. године.

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ Конвенцијом је предвиђено и то да епископи више неће моћи узимати бир, нити какве друге таксе од становништва, те да ће уместо тога примати плату од државе (члан VII).

ових одредаба Аустро-Угарска је полазила од становишта да је одлуком Берлинског конгреса добила право на целокупну управу у Босни и Херцеговини, како у световним, тако и у црквеним питањима.¹² Тако је султан изгубио сваки суверенитет над православном црквом у Босни и Херцеговини, који се до тада изражавао кроз издавање берата новоименованим митрополитима.

Како и колико је власт користила свој новостечени надређени положај у односу на православну цркву може се делимично закључити и из отвореног писма које је 1885. године подносио оставку упутио митрополит Сава Косановић. У писму се наводи: *„да су се власти безобзирно мешале у управу православне митрополије, консисторије и богословије; да га је власт укорила што је у једној посланици тврдио да римска пропаганда насрће на православље, а то, по схватању владе, вређа римску цркву, и власт је захтевала да он своје тврђење опозове, па да у другој посланици изјави да нема пропаганде; да су му заповедали да по жељи власти премешта свеиштенике, и то под претњом заточења ... да су му полицијски комесари додијавали саветима да тера политику на штету свог народа и домовине...“*¹³

Са сличним поступцима власт је наставила и током наредних година. Тако је 1892. године поново објављена наредба из 1880. године по којој учитељи нису могли да раде уколико нису имали одговарајућу потврду од владе.¹⁴ Реагујући на ту наредбу представници 24 општине изнели су пред владу петицију којом је затражен слободан избор учитеља, како због владиних злоупотреба и отежања приликом њиховог именовања настава у српско-православним школама не би трпела. Упркос томе што је делегацију предводио лично митрополит Ђорђе Николајевић, влада није дала никакав одговор. Уместо тога, наређено је да се од ученика по српским школама одузму све књиге на којима су биле слике светаца, владара и књижевника.¹⁵ Као разлоге за такво поступање Земаљска влада је наводила истицање немањихке традиције и великосрпских идеја, представљање Босне и Херцеговине као саставног дела српске државе, те изражавање мржње према Аустро-Угарској.¹⁶

¹² Б. Маџар, *Покрет Срба Босне и Херцеговине за вјерско-просвјетну самоуправу*, Сарајево 1982, 31.

¹³ В. Скарић, „Верско-просветна борба православних Срба“, у књизи *БиХ под аустроугарском управом*, Београд, година издања није наведена, 36.

¹⁴ Т. Крушевац, *Сарајево под аустро-угарском управом 1878–1918*, Сарајево 1960, 289.

¹⁵ В. Скарић, 37.

¹⁶ Б. Маџар, 187.

3. ТОК БОРБЕ ЗА ВЕРСКУ И ПРОСВЕТНУ АУТОНОМИЈУ

Као вид својеврсног протеста против владиних одлука и целокупног система власти, представници четрнаест црквено-школских општина су одлучили да сачине заједнички меморандум („Први царски меморандум“ *прим. аут.*), који би својом садржином указао на сва питања која су била спорна у односу између српског народа и окупационе власти.¹⁷ На челу покрета нашла се група имућнијих и угледнијих Срба – Глигорије Јефтановић, Војислав Шола, Коста Кујунџић, Владимир Радовић, као и свештеници Стјепо Трифковић и Тодор Илић.¹⁸

Предајом меморандума дворској канцеларији у Бечу почетком децембра 1896. године започела је борба за верску и просветну аутономију православних Срба. Иако је тај поступак власт оценила као демонстративан, много већу штету аустроугарској политици и међународном угледу причинило је објављивање меморандума у домаћој и иностраној штампи. Износећи оптужбе на рачун аустроугарске управе, српски покрет је пред европском јавношћу приказао право стање у окупираним покрајинама.

¹⁷ Изнете су тврдње да се турске власти нису мешале у црквени и просветни живот Срба („православна црква и школа имала је потуну аутономију; српско-православне црквено-школске општине управљале су саме и неограничено, без присуства органа политичке власти и нису биле обавезне најављивати своје скупштине и сједнице одбора; црквене и школске свечаности су одржаване слободно, без утицаја власти; именовани су свештеници и учитељи, без мијешања власти; осниване су основне и средње школе, а настава се слободно одржавала...“), да је аустроугарска власт од почетка окупације радила на укидању црквено-школске самоуправе („политичке власти не дозвољавају црквено-школску самоуправу него се мијешају у рад ЦШО под изговором земаљске контроле, утичу на закључке или их анулирају; владини комесари, најчешће друге вјере, учествују на сједницама општина, утичу на закључке и дају тумачења са становишта црквеног права; на силу се уклањају историјске слике, па чак и слике светаца; не спроводе се прописи о употреби ћирилице, а фаворизује се латиница; не дозвољава се употреба српског имена за језик него се намеће, нарочито у школским свједочанствима, име тзв. босанског језика; онемогућава се слободан избор свештеника, а власт их често прогони и премјешта или се намећу општини која их онда мора плаћати; онемогућава се на разне начине отварање конфесионалних школа и изградња школских зграда...“), као и молбе да се реше најважнија питања која се тичу верског и просветног живота православних Срба у Босни и Херцеговини („слободна употреба српског језика и ћирилице и слободна употреба српског имена у школи и цркви и ван њих, а не намећање босанског језика; слободно одржавање скупштина и сједница општине без претходне најаве и присуства политичких власти; слободна употреба српских историјских слика у школи које су потребне за објашњење српске прошлости; слободно постављање учитеља и свештеника; слободно подизање и отварање српских конфесионалних школа, основних и средњих са слободном наставом; да се власти не мијешају у општинске ствари и не прогоне учитеље и свештанике...“).

Наведено према: Б. Маџар, 181–184.

¹⁸ С. Луџија, „Утицај покрета за црквено-школску аутономију на формирање српске политичке елите у покрајинама Босни и Херцеговини“, *Зборник радова, 120 година од почетка борбе српског народа у БиХ за црквено-школску самоуправу (1896–2016)*, Бања Лука 2017, 119–127.

У погледу реакције на оптужбе и захтеве који су наведени у меморандуму, министар Калај је изнео неколико предлога цару: „... да меморандум (жалба) неколицине босанско-херцеговачких црквено-школских општина не даје повода да се предузму било какве мериторне мјере; да га цар овласти да изрази царско негодовање свим потписницима односно њиховим наредбодавцима због њиховог цјелокупног поступка; да у случају потребе разријеша ЦШО у Мостару и за водитеља њених послова постави владина комасара; да у случају потребе исте такве мјере предузме према осталим ЦШО у Босни и Херцеговини, прије свега оне које су овисне од сарајевске“.¹⁹ Цар је прихватио наведене предлоге, уз истовремено давање сагласности министру Калају да предузме и друге мере за које буде сматрао да су неопходне.²⁰

У складу са одобрењем које је добио од цара, Калај је предузео низ репресивних мера како према члановима делегације која је предала меморандум, тако и према осталим присталицама покрета. Лишавање слободе, новчано кажњавање и стављање под полицијски надзор само су неки од примера осветничког поступања власти. Глигорију Јефтановићу је одузета дозвола за рад хотела „Цариград“ и срушене су му две куће, наводно из грађевинских разлога.²¹ Такође, дошло је и до распуштања српских општина у Сарајеву и Мостару. Међутим, показало се да ово застрашивање није успело да поколеба народне вође. Напротив.

Како први меморандум није дао жељене резултате Глигорије Јефтановић и Војислав Шола су 31. марта 1897. године цару предали „Други царски меморандум“.²² Том приликом они су затражили и да се формира једна независна комисија која би испитала истинитост онога што је наведено у меморандуму.²³

¹⁹ Б. Маџар, 190.

²⁰ *Ibid.*

²¹ Т. Крушевац, 293.

²² У Другом царском меморандуму поновљене су жалбе на рачун власти које су наведене и раније, те је указано на „прогон лица која су потписала I меморандум и општина којима ова лица припадају; хапишење Пера Дрљаче, председника ЦШО у Босанском Новом...; да се потписници стављају под полицијски надзор, ограничава им се кретање, ускраћује издавање пасоша, одузимају им се пословне лиценце...; да је мостарска ЦШО неправедно распуштена, по налогу Земаљске власде и то на бруталан начин; да је за комесара распуштене ЦШО постављен иновјерац, што се противи прописима православне цркве; да је сарајевска ЦШО распуштена, такође без оправданог разлога“. Б. Маџар, 203.

²³ „... То најпонижније и најоданије молимо Ваше Величанство, да би премилостиво благоизвољело одредити изашиљање једне непристрасне, а од високе земаљске босанско-херцеговачке владе независне комисије, која ће у нашем присуству и у присуству дотичних владиних органа испитати истинитост или неистинитост наших навода у меморандуму и свега онога што нас кињи, тишти и прогања, па према томе потражити лијека нашем јаду“. *Ibid.*, 204.

Упркос томе што ни овај меморандум није донео жељене промене²⁴, народне вође се нису обесхрабриле, него су наставили борбу за црквену и школску аутономију слањем делегација патријарху, те предајом поднесака са жалбама и молбама. Министар Калај је у децембру 1897. године, а након што је члан аустријске делегације Кафтан изнео оптужбе на рачун неправди које се чине православним Србима у Босни и Херцеговини, сложио са тим да треба нешто учинити, те да би се Србима као већинском народу могло изаћи у сусрет уколико се њихови захтеви буду кретали у границама државних интереса.²⁵ Таква изјава дала је охрабрење и „ветар у леђа“ народним вођама, па су министру предали скициран нацрт о уређењу српско-православне цркве и школе. Министар им је препоручио да се посаветују са стручњацима и израде потпун статут, како би се то питање што пре окончало.²⁶ Међутим, време ће показати да је овај Калајев поступак био искључиво политичке природе, те да није постојала стварна жеља за решавањем постојећег проблема.

Након одбијања тројице митрополита да учествују у изради нацрта, Г. Јефтановић и В. Радовић су тај посао у потпуности преузели на себе.²⁷ Као основа од које се полазило приликом израде нацрта било је уређење Румунске православне цркве и Српске православне цркве у Уграској, уз очување припадности православне цркве у Босни и Херцеговини Цариградској патријаршији.²⁸

„Нацрт устава црквене и школске самоуправе српског православног народа у Босни и Херцеговини“ поднет је министру Калају 7. јула 1898. године.²⁹ Министар је тражио да се о Нацрту изјасне како Земалска влада, тако и тројица босанскохерцеговачких митрополита, док се оштро противио томе да се о њему изјашњава и Цариградска патријаршија. Међутим, народне вође су 25. јула отпутовале у Цариград како би Нацрт поднели на увид и Патријаршији. Пошто није било никаквих замерки канонске природе Патријаршија је дала свој приставак. Међутим, након интервенције аустроугарских власти она ипак одбацује овај Нацрт наводећи да није у складу са „*постојећим нашим црквеним редом*“,³⁰ као и да противречи Конвенцији из 1880. године.

²⁴ *Сарајевски лист*, бр. 48, 1897. године.

²⁵ *Сарајевски лист*, бр. 141, 1897. године.

²⁶ Т. Крушевац, 297.

²⁷ *Ibid.*

²⁸ Б. Маџар, 248.

²⁹ В. Скарић, 44.

³⁰ Т. Крушевац, 298–299.

Тим поводом Патријаршија је 15. фебруара 1899. године издала и две посланице. У посланици која је била упућена сваком од тројице митрополита наводи се да је Патријаршија примила и проучила како Нацрт, тако и жалбе народних вођа, те да је и једно и друго одбачено, а вођама препоручено да се помире са епископима и да им се покоре. Друга посланица је била упућена народу и у њој се између осталог наводи: „А пошто имате очинску и народољубиву владу, која толиким добричинством обасипа свој народ без разлике племена и вере, која вам пружа благотворну заштиту, која поштује свету и православну веру наших отаца, њезине свете каноне и ваше свештене заводе ... дужни сте ви да јој поклоните потпуно поверење и да јој враћате те благодети дужном послушношћу и мирољубивим и лојалним владањем“.³¹ Упркос овој незаинтересованости Патријаршије за стварни положај православног живља у Босни и Херцеговини, народне вође су наставиле да достављају нове представке са жалбама народа и свештенства у погледу поступања властодржаца.

До званичног отпочињања преговора између народних вођа и митрополита у вези са доношењем статута долази тек у децембру 1899. године. Међутим, преговори су се показали као тактички потез власти предузет са намером одуговлачења у решавању овог питања, па су народне вође одлучиле да израде тзв. „Трећи царски меморандум“. Меморандум је датиран 30. маја 1900. године, а у њему је приказан историјат рада на статуту, преговори који су вођени са митрополитима и министром Калајем, као и примери прогона којима је народ изложен. Наводећи да се забрањује употреба српског језика и ћириличног писма, аутори меморандума су указивали и на то да власт ради на укидању српске народности. Од цара је затражено да укине Конвенцију из 1880. године, те да забрани Земаљској влади да кажњава народне вође, као што је то раније чинила.³²

Упркос покушајима министара Калаја да то спречи, делегација коју су чинили Г. Јефтановић, В. Шола и Л. Јовановић предала је цару меморандум, као и један пропратни документ о сметњама учињеним од стране министра Калаја. Том приликом цар је изјавио да ће наредити да се „извиди“ све оно што је наведено у поднетом меморандуму, те да ће о коначном решењу бити обавештени путем Земаљске владе.³³

Како се ни након предаје трећег меморандума није учинило ништа у погледу решавања спорних питања, народне вође су у јуну 1902. године предале владару и „Четврти царски меморандум“. У њему је на-

³¹ В. Скарић, 47.

³² Б. Маџар, 322.

³³ *Сарајевски лист*, бр. 67, 1901. године.

ведено како власт није учинила ништа по питању народних жалби, те да су прогони од стране власти настављени. Тражено је и да се у Босни и Херцеговини изменити цели систем управе како би и народ добио прилику да учествује у управљању земљом. Б. Маџар истиче да овај меморандум својом садржином излази из раније постављених оквира јер указује и на питања која имају шири друштвено-политички значај.³⁴

Након тога народне вође су у септембру отпутовале за Цариград како би разговарали са патријархом Јоакимом. Да су њихови разговори покренули ствари са мртве тачке видело се већ у мају следеће године када је у Босну и Херцеговину допутовао секретар Патријаршије, што је у крајњој линији довело до обнављања преговора између митрополита и народних вођа. Том приликом постигнут је договор око већине питања, а она која су била спорна препуштена су на решавање Патријаршији.³⁵ С тим у вези, часопис „Српска ријеч“ из априла 1905. године доноси податак о томе да је још претходне године у службеном листу Цариградске патријаршије наведено следеће: „... пошто је аустријско посланство у својој односној споменици изричито изјавило да конвенцију од 1880. сматра светом и непрекорачивом као уговор који терети обје странке и који ниједна од уговорених странака нема пра-

³⁴ Б. Маџар, 347.

³⁵ Спорна питања била су следећа:

„1. спорна тачка – народ и свјеиштенство траже да епархијски савјети бирају по 3 кандидата за митрополита, а од тих да изабере једнога Њ. В. цар и краљ, а Патријаршија да га потврди. Уклањање митрополита да врши Васељенски св. Синод на тужбу народа и свјеиштенства. Овај захтјев земаљска влада неће да прими, јер хоће да одржи у цијелости конкордат од 1880. године.

2. спорна тачка – Народ и свјеиштенство траже да влада берива митрополита, плате конзисторијалних чланова, за црквене судове, канцеларијске потребе и за богословију, даје највишој црквено-просвјетној управи на располагање. Влада и митрополити хоће да се те потребе намирују непосредно из државне касе. 3. спорна тачка – Народ и свјеиштенство траже да чланове епархијског и великог управног и просвјетног савјета бирају народ и свјеиштенство заједнички. Влада и митрополити хоће да се чланови тих савјета бирају засебно, и то свјеиштеници свјеиштенике, а свјетовњаци свјетовњаке.

4. спорна тачка – Народ и свјеиштенство траже да митрополити именују за духовне судове два редовна члана, а шест почасних да бира свјеиштенство слободно; да ђакона и тајника бира епископ са духовним судом, да плате односно дневнице примају из епархијских средстава. Влада и митрополити хоће да се конзисторије састављају из четири, односно два редовна члана, које бира свјеиштенство на трајну кандидацију митрополита, а плаћа влада непосредно; даље да се састоји од три најстаријепроtopрезвитера, једног манастирског настојатеља и 8 почасних чланова, које бира свјеиштенство по кандидацији митрополита. Да ђакона и тајника бира митрополит, а да их плаћа влада.

5. спорна тачка – Народ и свјеиштенство траже да се почасни чланови духовних судова и чланови Великог духовног суда бирају на три године. влада и митрополити хоће да се намјештају стално“.

Српска ријеч, бр. 19, 1905. године.

ва да збацује, ако друга на то не пристане, и да сваку односну одлуку Патријаршије која би се дотакнула конвенције проглашава унапријед изван снаге и као да и не постоји³⁶.

Дакле, под утицајем Монархије³⁷ Патријаршија је сва спорна питања решила према жељема власти, дајући свој пристанак на Уредбу црквено-просветне управе српских православних епархија (митрополија) у Босни и Херцеговини 13. јуна 1905. године. Након два месеца свој пристанак на Уредбу дао је и Фрањо Јосиф.³⁸

Већ 1915. године Уредба се нашла на удару Земаљске владе. Наиме, у намери да укине Уредбу из 1905. године влада је саставила нови нацрт у коме је изоставила назив „српски“, укинула српске школе, забранила ћирилицу и одузела субвенције из земаљске благајне намењене српско-православној цркви и свештенству.³⁹

³⁶ *Српска ријеч*, бр. 44, 1905. године.

³⁷ „Исход распараве о статуту у Цариградској патријаршији није изненадио никога, јер је била позната корумпираност у Патријаршији и њене везе са Аустро-Угарском, па се могло и очекивати да ће патријарх и у овој одлуци подржати ставове свога савезника... У Босни и Херцеговини било је добро познато да је и раније, приликом закључења Конвенције, а и касније, увијек када је требало да се нешто одлучи у корист аустроугарске владе, велику улогу имао новац којим је купована свака патријархова услуга“. Б. Маџар, 417.

³⁸ „Пошто уређење и развитак српско-православне цркве у Босни и Херцеговини изискује законито уређење одношаја ове цркве, а узимајући у призрење да је за напредак српско-православне цркве и српско-православног народа у Босни и Херцеговини врло важно да припадници ове цркве добију право којим ће у оквиру земаљских закона и без уштрба по надзорно право државе, своје црквене и школске послове самостално уређивати и њима управљати, то смо се нашли побуђени да подијелимо нашу санкцију Штатуту о уређењу црквене и школске управе српско-православних епархија (митрополија) у Босни и Херцеговини, што су га митрополити и свјетовњаци израдили, и којем је васељенски патријарх у Цариграду одлуком онамошњег светог синода од 31. маја 1905 по ст. подијелио канонску апробацију. Наша је воља да се овом штатуту, који се ниже излаже, и који овим добива законску снагу, сви припадници српско-православне цркве у Босни и Херцеговини, како клир, тако и свјетовњаци, покоравају и да га најтачније извршују, као што то исто тако и Нашој влади у тијем земљама у дужност стављамо... Доказавши санкционисањем овог штатута српско-православном народу у Босни и Херцеговини наново Своју очинску благодатност, као што је намјеравамо и у будуће засвједочавати, надамо се, да ће нови штатут послужити на славу Божју, на узвишење српско-православне цркве и на благодат народа, и да ће у срцима свију усадити и утврдити слогу и задовољство“. *Српска ријеч*, бр. 114, 1905. година.

³⁹ С. Давидовић, *Српска православна црква у Босни и Херцеговини од 960. до 1930. године*, интернет издање https://www.rastko.rs/rastko-bl/istorija/sdavidovic-spc_bih.html.

Сматрало се да је доношење Уредбе о црквено-школској аутономији представљало грешку аустроугарске управе, те да је тај акт омогућио Србима да у Босни и Херцеговини створе државу у држави.

Б. Маџар, „Суспендовање српске црквено-школске аутономије у Босни и Херцеговини 1914–1915. године“, у књизи *Велеиздајнички процес у Бањалуци*, Бања Лука 1987, 156.

4. РЕЗУЛТАТИ БОРБЕ ЗА ВЕРСКУ И ПРОСВЕТНУ АУТОНОМИЈУ

Санкционисањем Уредбе⁴⁰ окончана је деветогодишња борба православних Срба за верску и просветну аутономију. Чињеница да се ради о првом правном акту са законском снагом који је донет уз учешће представника српског народа наговестила је и могућност учешћа народа у будућем управљању земљом. Упркос томе што сва питања нису решена на начин који би одговарао православним Србима,⁴¹ може се закључити да је борба била успешна. На такав закључак упућује и изјава митрополита Мандића дата на дан свечане прокламације Уредбе: „... да смо овом уредбом постигли много јер смо добили основ наше црквено-школске организације, која ће се временом моћи и мијењати и допуњавати у духу времена и према потребама српског народа“.⁴² Са друге стране, владика Евгеније Летица је био доста опрезнији рекавши за аутономију: „Ваља се њом дакле врло опрезно служити, да не би њом самом у корјену већ посјекли стабло аутономног живота свог“.⁴³

Поред тога што је питање уређења цркве и школе регулисано законским путем, те је тако обезбеђен и одређени ниво правне сигурности, ова борба је у својој коначници изнедрила и прве националне вође, те поставила темеље за оснивање прве политичке организације српског народа. М. Максимовић наводи да је народ „у току борбе, васпитао целу генерацију у борбеном духу, подигао пали морал и истакао заједнички циљ – аутономију верских и просветних институција“.⁴⁴ Истог става је и Х. Крешевљаковић који закључује да је „ова борба народ про-

⁴⁰ Садржина је објављена у часопису *Српска ријеч*, бр. 20-25, 28-33, 35-44, 1905. година.

⁴¹ Крајем јуна 1905. године група интелектуалаца изнела је своје приговоре на Уредбу. Приговори су објављени у виду Манифеста против Уредбе и сводили су се на следеће: „1. Принципи народног самоопредељења је потпуно занемарен и о самоуправи не може бити ни говора. Тежиште читаве легислативе и егзекутивне власти пренесено је на митрополите и државну власт; 2. Народни карактер цркве потпуно се укда, шта више даје јој се чисто клерикални тип са бирократским клером на челу; 3. Народ и свеиштенство раздваја се једно од другог. Свеиштеник губи значај који је до тада имао у народу...; 4. Нема јединства цркве у читавој земљи...; 5. Школском уређењу посвећена је мала пажња. Народној школи даје се вјерски карактер... Школа ће стајати под директним уливом владика и државне власти...; 6. Васпитање свеиштенника и свака контрола о њима истргнута је из народних руку; 7. Управљање општинским и манастирским имањима као и другим закладама преноси се на митрополите; 8. Није онемогућен утицај страних елемената назаконодавну и извршну власт...; 9. Параграфом о измјени Уредбе готово је онемогућена свака промјена и поправак на боље. Зло које ћемо Уредбом добити остаће трајно“.

Б. Маџар, (1982), 421.

⁴² *Српска ријеч*, бр. 114, 1905. година.

⁴³ *Источник*, бр. 11-12, 1905. година.

⁴⁴ М. Максимовић, 105.

дрмала и из мртвила пробудила широке слојеве“.⁴⁵ Захваљујући томе се код српског народа развила свест о неопходности политичке борбе против аустроугарског апсолутистичког режима.

Након што су се изборили за верску и просветну аутономију, Срби, предвођени млађом интелигенцијом, су кренули у правцу политичког организовања народа, борбе за устав и аутономију земље.⁴⁶ Самим тим може се закључити да је крајњи резултат борбе за верску и просветну аутономију имао политички карактер – грађанска и политичка права, као и аутономија Босне и Херцеговине.

5. ЗАКЉУЧАК

Борба за верску и просветну аутономију представља један од најзначајнијих покрета српског народа на тлу Босне и Херцеговине за време аустроугарске владавине. Прихваћен од народа са одушевљењем, покрет је представљао својеврсну демонстрацију против аустроугарског начина управљања Босном и Херцеговином. Започета 1896. године, ова борба је пред европску јавност изнела све незадовољство које се током година нагомилало у српском народу, а које је настало као последица аустроугарске репресивне политике. Иако је власт сматрала да ће потписивањем Конвенције са Цариградском патријаршијом 1880. године успети да оствари утицај на православно свештенство, а преко њих и на српски народ у целости, тај поступак изазвао је само још већи револт. Борба за верску и просветну аутономију вођена је мирним путем током девет година, а резултати до којих је довела превазишли су почетне планове српских вођа. Не само да је донета Уредба о црквно-просветној управи, као први правни акт у чијој изради су учествовали представници српског народа, него су постављени и темељи за његово политичко организовање. Након ове прве победе, српски народ на челу са млађом интелигенцијом наставља борбу у правцу доношења устава, проширивања грађанских права и слобода, као и остваривања аутономије Босне и Херцеговине.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ

Библиографске референце

1. *Балкански уговорни односи 1876–1996*, I том (1876–1918), Београд 1998;
2. Гаврановић, Берислав, *Босна и Херцеговина у доба аустроугарске окупације 1878. године*, Сарајево 1973;

⁴⁵ Х. Крешевљаковић, *Сарајево за вријеме аустроугарске управе (1878–1918)*, Сарајево 1969, 81.

⁴⁶ Наведени захтеви су изнети у резолуцији од 7. маја 1907. године. А. Малбаша, 44.

3. Давидовић, Светислав, *Српска православна црква у Босни и Херцеговини од 960. до 1930. године*, интернет издање https://www.rastko.rs/rastko-bl/istorija/sdavidovic-spc_bih.html;
4. Имамовић, Мустафа, *Правни положај и унутрашњо-политички развојак БиХ од 1878–1914*, Сарајево 2007;
5. Крешевљаковић, Хамдија, *Сарајево за вријеме аустроугарске управе (1878–1918)*, Сарајево 1969;
6. Крушевац, Тодор, *Сарајево под аустро-угарском управом 1878–1918*, Сарајево 1960;
7. Лужија, Стојанка, „Утицај покрета за црквено-школску аутономију на формирање српске политичке елите у покрајинама Босни и Херцеговини“, *Зборник радова, 120 година од почетка борбе српског народа у БиХ за црквено-школску самоуправу (1896–2016)*, Бања Лука 2017;
8. Максимовић, Мирко, *Црквене борбе и покрети (Напори БиХ за ослобођење и уједињење)*, Сарајево 1929;
9. Малбаша, Анте, *Босанско питање и Аустро-Угарска у свијетлу политичког дневника Ј. М. Ваернреитера*, Сарајево 1933;
10. Маџар, Божо, *Покрет Срба Босне и Херцеговине за вјерско-просвјетну самоуправу*, Сарајево 1982;
11. Маџар, Божо, „Суспендовање српске црквено-школске аутономије у Босни и Херцеговини 1914–1915. године“, у књизи *Велеиздајнички процес у Бањалуци*, Бања Лука 1987;
12. Милошевић, Боривоје, „Уредба црквено-просвјетне управе српских православних епархија (митрополија) у Босни и Херцеговини“, *Зборник радова, 120 година од почетка борбе српског народа у Босни и Херцеговини за црквено-школску самоуправу (1896–2016)*, Бања Лука 2017;
13. Скарић, Владислав, „Верско-просветна борба православних Срба“, у књизи *БиХ под аустроугарском управом*, Београд;
14. Стојановић, Никола, *Босанска криза 1908–1914. године*, Сарајево 1958;
15. Цвијић, Јован, *Анексија Босне и Херцеговине*, Београд 1908.

Новине

1. *Источник*, бр. 11-12, 1905. године;
2. *Сарајевски лист*, бр. 48, 1897. године;
3. *Сарајевски лист*, бр. 67, 1901. године;
4. *Сарајевски лист*, бр. 141, 1897. године;
5. *Српска ријеч*, бр. 4, 1905. године;
6. *Српска ријеч*, бр. 20, 1905. године;
7. *Српска ријеч*, бр. 21, 1905. године;
8. *Српска ријеч*, бр. 22, 1905. године;

9. *Српска ријеч*, бр. 23, 1905. године;
10. *Српска ријеч*, бр. 24, 1905. године;
11. *Српска ријеч*, бр. 25, 1905. године;
12. *Српска ријеч*, бр. 28, 1905. године;
13. *Српска ријеч*, бр. 29, 1905. године;
14. *Српска ријеч*, бр. 30, 1905. године;
15. *Српска ријеч*, бр. 31, 1905. године;
16. *Српска ријеч*, бр. 32, 1905. године;
17. *Српска ријеч*, бр. 33, 1905. године;
18. *Српска ријеч*, бр. 35, 1905. године;
19. *Српска ријеч*, бр. 36, 1905. године;
20. *Српска ријеч*, бр. 37, 1905. године;
21. *Српска ријеч*, бр. 38, 1905. године;
22. *Српска ријеч*, бр. 39, 1905. године;
23. *Српска ријеч*, бр. 40, 1905. године;
24. *Српска ријеч*, бр. 41, 1905. године;
25. *Српска ријеч*, бр. 42, 1905. године;
26. *Српска ријеч*, бр. 43, 1905. године;
27. *Српска ријеч*, бр. 44, 1905. године;
28. *Српска ријеч*, бр. 114, 1905. године.

Associate Professor Sanja Savić, LL.D.

Faculty of Law, University of East Sarajevo

THE FIGHT OF SERBS FOR RELIGIOUS AND EDUCATIONAL AUTONOMY IN BOSNIA AND HERZEGOVINA 1896 - 1905

Summary

The improvement of the position felt by Orthodox Serbs after the adoption of the liberal Hatti Humayun in 1856, and the Statute on the Administration of Church and People's Affairs of Orthodox Christians in the Ecumenical Patriarchate in 1862, did not last long. Already with the arrival of the Austro-Hungarian occupation authorities, the competencies of the Serbian church-school municipalities were narrowing. The struggle of Orthodox Serbs for religious and educational autonomy in Bosnia and Herzegovina began in 1896. The leaders of the struggle tried on several occasions to point out to the ruler the reckless violation of the rights acquired during the Ottoman rule, as well as to various abuses committed by the authorities. At the same

time, work was done on formulating an act which would regulate the legal position of Serbian church-school municipalities. Ended in 1905 with the enactment of the Decree of the Church-Educational Administration of the Serbian Orthodox Dioceses (Metropolitanate) in Bosnia and Herzegovina, this struggle gave birth to the first representatives of Serbian civic policy, subsequently organized in political parties.

Keywords: *Religious-educational autonomy; Serbs; Bosnia and Herzegovina; Austro-Hungary.*